

دانشگاه بیرجند
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه جغرافیا

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

عنوان:

**بررسی نقش شرکت های تعاونی روستایی زنان در بهبود وضعیت اقتصادی
و اجتماعی اعضاء
(مطالعه موردی شرکت های تعاونی خوسف و خراشاد در استان خراسان جنوبی)**

استاد راهنما:

دکتر محمود فال سلیمان

استاد مشاور:

دکتر جواد مکانیکی

نگارنده:

عالیه دزگی

تابستان 1392

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تشکر و قدردانی

اگر فون که به لطف خداوند منان توفیق تدوین این پایان نامه را یافتم نه به رسم دانش آموختگان که در ابتدای حرمپایان نامه به حکم ادب و احترام تقدیر نامه ای را به اساتید خود من نگارند بلکه به حکم منته قول از انبیه معصومین (ع) که فرمودند:

من علمنی بهرفاقد صبرنی عبدا

باور قلبیه من رامن نگارم و با کمال خضوع از زحمات بی دریغ استاد راهنمای ارجمندم جناب آقای دکتر محمد ود فال سلیمان که هر واژه با دقت - نظرسر و سه صدر در تمام مراحل تحقیق بار راهنمایی های ارزشمند علین در یاری نرودند. همچنین از استاد مشاور ارجمندم جناب آقای دکتر جواد مکانیکی، که رهبر و دهنای منید و سازنده ایشان در بهر بر رسیدن این تحقیق بر یار نتیجه بخش و راحکشا بوده است بیه مانده رپلکه نزاری من کنم.

و تقدیر از در میری مهربان و مشفق بر مکار خانم خرمروی که همیشه در تمام یک در روز و معین در تمام مراحل تحصیلیم چاره ساز بود.

از کلیه اساتید بزرگوارانی که دوران تحصیلیم را مدیون محبت، راهنمایی و دانش آنانم، جناب آقای دکتر مهدی، آقای دکتر مهدی شاطری، آقای کوثر مهدی وفاوی فرد، آقای دکتر عمران راستی، آقای دکتر مهدی ثقفی، آقای مهندس علی اشرفی تشکر و رپلکه نزاری من نلدم.

همچنین از کلیه عزیزانی که در انجام این تکلیف بزرگ در دوران تحصیل به یاریم شتافتند و صاحبان نام البنین جابری، تکلمه روشنندل، هریم صلوی، بهرناز بجان و آقای صادق قدردانی و توفیق روز افزون هرگان را از خداوند متعال بر نلست دارم.

عالیه دهنی

تاریخ ۹۲

تقدیرم به:

تقدیرم به او که مرا آفرید

و آنهایی که بودند نگاشته‌م پدید

و ایشان که دادند، از علم بر من نذا و زوید

و ما یکدیگر داریم عشق

و شاکه فون.....

و

تقدیرم به بهرام عزیز:

به پاس قدردانی از قلبی آکنده از عشق و معرفت

که حس تو هم در من رسیده است

در زندگی مان تلاوتی خدای داده است.

تقدیرم به او که مرا در راه رسیدن به اهداف عالی یاری می‌رساند.

و دخترم

رنا

چکیده

توسعه پایدار آنگاه می‌تواند موفقیت‌آمیز باشد، که نقش و جایگاه انسانی زنان را بعنوان نیمی از جمعیت جوامع در توسعه پذیرا باشیم. برای سازماندهی زنان و توانمند سازی آنان در فرایند توسعه، اقدامات مشارکتی مورد نیاز است. مشارکت زنان در قالب شرکت‌های تعاونی می‌تواند به عنوان یک ایده مفید، نقش و جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آنها را نه تنها در سطح خانوارها، بلکه در سطح جامعه ترقی و رونق دهد. بررسی میزان و ابعاد مشارکت زنان در قالب شرکت‌های تعاونی و اثرات اقتصادی و اجتماعی آن در تدوین سیاست‌گذاری‌های توسعه روستایی و پیشبرد اهداف و تشخیص نقاط ضعف و قوت این شرکت‌ها بسیار تأثیرگذار و ضروری می‌باشد. برای این منظور دو شرکت تعاونی خوسف و خراشاد در استان خراسان جنوبی مورد مطالعه قرار گرفته‌است. جامعه آماری این تحقیق را 962 نفر اعضای دو شرکت تعاونی ذکر شده تشکیل می‌دهند. برای انتخاب نمونه مورد مطالعه نیز با استفاده از فرمول کوکران 243 نفر با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب گردید. بر این اساس هدف تحقیق بررسی نقش شرکت‌های تعاونی روستایی زنان در بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی اعضای از طریق مطالعه دو شرکت تعاونی خوسف و خراشاد در استان خراسان جنوبی می‌باشد. روش تحقیق به لحاظ هدف از نوع تحقیقات کاربردی و از نظر ماهیت و روش از نوع تحقیقات توصیفی - تحلیلی است. جمع‌آوری داده‌ها به دو روش کتابخانه‌ای و میدانی بوده، که جهت جمع‌آوری اطلاعات میدانی از نمونه انتخاب شده، از تکنیک پرسش نامه استفاده گردید. جهت تجزیه و تحلیل توصیفی اطلاعات پرسش‌نامه و آزمون فرضیه‌ها از طریق آزمون آماری t از نرم افزار SPSS بهره گرفته شد. میزان معناداری آزمون t با توجه به متغیرهای مانند میزان پس‌انداز ماهیانه اعضای، میزان فعالیت در بخش دامداری، زراعت، توانایی خرید وسایل نقلیه، بهبود وضعیت زندگی، امکان آموزش، افزایش سواد و موارد دیگر نشان داد که عضویت در شرکت‌های تعاونی روستایی زنان در وضعیت اقتصادی، اجتماعی اعضای تأثیر مثبت نداشته است، چرا که نتیجه آزمون آماری کمتر از 0/05 می‌باشد. همچنین بین میزان رضایت اعضای از نحوه عملکرد در شرکت‌های تعاونی روستایی زنان فعال در منطقه با توجه به متغیرهای مانند ارتباط با خرید و تهیه وسایل، مراحل مختلف محصولات تولیدی، آموزش فعالیت‌های کشاورزی، صنایع دستی و ...، ارائه خدمات، تأمین اعتبارات و وام تفاوت معناداری کمتر از 0/05 وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: توسعه روستایی، مشارکت، شرکت‌های تعاونی زنان، اثرات اقتصادی اجتماعی، تعاونی‌های

زنان، خراشاد، خوسف، خراسان جنوبی

فهرست مطالب

فصل اول کلیات

2	مقدمه .....
3	1-1 بیان مسأله .....
4	2-1 اهمیت و ضرورت تحقیق .....
6	3-1 اهداف تحقیق .....
6	4-1 سؤالات اساسی تحقیق .....
6	5-1 فرضیه‌های تحقیق .....
7	6-1 تعاریف نظری و عملیاتی تحقیق .....
8	7-1 روش‌شناسی تحقیق .....
8	8-1 جامعه تحقیق و روش نمونه‌گیری .....
9	9-1 ابزار جمع‌آوری اطلاعات: .....
9	10-1 روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری .....
10	11-1 متغیرهای تحقیق .....
12	12-1 روش تجزیه و تحلیل داده‌ها .....
13	13-1 محدودیت‌های تحقیق: .....

فصل دوم مبانی نظری

16	مقدمه .....
16	1-2 شناخت ماهیت و مفهوم تعاون .....
17	2-2 تاریخچه‌ی تعاونی .....
19	3-2 نظریات تعاونی .....
27	4-2 اهداف توسعه‌ی تعاونی‌ها .....
27	5-2 مشخصه‌های بنیادین تعاونی .....

29	6-2 ویژگی های تعاونی ها
29	7-2 اصول و ارکان اساسی تعاونی ها
30	8-2 ارزش های تعاونی ها
30	9-2 نمونه هایی از تعاونی های موفق تولید در دنیا
31	10-2 تاریخچه تعاونی در ایران
34	11-2 انواع تعاونی ها
34	12-2 تعاونی زنان و اشتغال
37	13-2 دیدگاه های تحلیل جنسیتی در مورد نقش زنان در فعالیت های اقتصادی - اجتماعی
40	14-2 نظریات فمینیستی
43	15-2 نظریه های سیاست گذاری در برنامه ریزی جنسیتی
46	16-2 مشارکت
48	17-2 عوامل تهدیدکننده مشارکت زنان در تعاونی ها
49	18-2 وضعیت کنونی جایگاه زنان در عرصه اقتصاد جهان و ایران
50	19-2 پیشینه تحقیق
56	20-2 نتیجه گیری

فصل سوم محدوده مورد مطالعه

59	مقدمه
59	3-1 موقعیت، وسعت و حدود جغرافیایی
60	3-2 وضعیت زمین ساختی
64	3-3 وضعیت اقلیمی
73	3-4-1 منابع آب
73	3-4-1-1 آب های سطحی
73	3-4-2 آب های زیرزمینی

74	..... 5-3- خاک
76	..... 6-3- پوشش گیاهی
78	..... 7-3- ویژگی های انسانی
78	..... 1-7-3- سابقه سکونت و جغرافیای تاریخی
80	..... 2-7-3- بررسی ساختار سیاسی و اداری
82	..... 3-7-3- خصوصیات جمعیتی
83	..... 4-7-3- ترکیب و توزیع سنی جمعیت
84	..... 5-7-3- وضعیت سواد و آموزش
86	..... 6-7-3- پراکنش سکونت گاه های روستایی
87	..... 7-7-3- وضعیت اقتصادی
88	..... 8-7-3- ترکیب فعالیت های اقتصادی
94	..... 9-7-3- نتیجه گیری

فصل چهارم یافته های تحقیق

98	..... مقدمه
98	..... 1-4- تجزیه و تحلیل و توصیف داده های گردآوری شده
98	..... 1-1-4- توصیف نمونه آماری
103	..... 2-1-4- توصیف پاسخ سؤال های تحقیق
103	..... 1-2-1-4- توصیف پاسخ سؤال های مرتبط با وضعیت اقتصادی
104	..... 2-2-1-4- توصیف پاسخ سؤال های مرتبط با وضعیت اجتماعی
106	..... 3-2-1-4- توصیف پاسخ سؤال های مرتبط با رضایت
107	..... 4-2-1-4- توصیف پاسخ سؤال های مرتبط با انگیزش
108	..... 3-1-4- توصیف متغیرهای تحقیق
111	..... 2-4- تحلیل روابط بین متغیرها (آمار استنباطی)

112.....1-2-4- بررسی متغیرهای تحقیق در شرکت تعاونی خوسف

112.....2-2-4- بررسی متغیرهای تحقیق در شرکت تعاونی خراشاد

فصل پنجم آزمون فرضیات ، پیشنهادات بحث و نتیجه‌گیری

115..... مقدمه

115.....1-5 خلاصه‌ای از تحقیق

116.....2-5 آزمون فرضیه های تحقیق

124.....3-5 بحث و نتیجه‌گیری

125.....4-5 پیشنهادات راهبردی

127.....5-5 پیشنهادات تحقیقاتی

130..... منابع و مأخذ

فهرست جداول

- جدول 1-1: تعداد سوال ها، آزمودنی‌ها و نتایج ضرایب آلفای کرونباخ..... 11
- جدول 2-1: متغیرهای مربوط به پرسشنامه اعضای شرکت های تعاونی روستایی زنان 11
- جدول 3-1 وضعیت متوسط دما در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 به سانتیگراد 65
- جدول 3-2 میانگین بارش ماهانه و توزیع فصلی بارندگی در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 66
- جدول 3-3 میانگین تعداد روزهای یخبندان در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 68
- جدول 3-4: میانگین آمار طولانی مدت تبخیر در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 69
- جدول 3-5: میانگین رطوبت نسبی ماهانه در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 70
- جدول 3-6 میانگین سرعت و جهت باد غالب در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 71
- جدول 3-7: تعداد ساعات آفتابی ماهانه در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 72
- جدول 3-8 وضعیت منابع آب زیرزمینی شهرستان بیرجند در سال 1388 میلیون متر مکعب 73
- جدول 3-9: تقسیمات سیاسی شهرستان‌های بیرجند و خوسف در سال 1390 81
- جدول 3-10: جمعیت شهری و روستائی بیرجند طی سرشماری‌های 1335 تا 1390 82
- جدول 3-11: میزان جمعیت و نرخ رشد شهرستان بیرجند طی سال‌های 90-1375 83
- جدول 3-12: میزان جمعیت و نرخ رشد شهرستان خوسف طی سال‌های 85-1375 83
- جدول 3-13: وضعیت سواد جمعیت شهرستان بیرجند، 1385 85
- جدول 3-14: وضعیت سواد جمعیت شهرستان خوسف، 1385 85
- جدول 3-15: ترکیب اشتغال به تفکیک بخش‌های مختلف اقتصادی در شهرستان بیرجند 87
- جدول 3-16: وضعیت اشتغال در فضاهاى شهری و روستایی شهرستان بیرجند به نسبت جمعیت بالای 10 سال 88
- جدول 3-17: وضعیت اشتغال در فضاهاى شهری و روستایی شهرستان خوسف به نسبت جمعیت بالای 10 سال 88
- جدول 3-18: بهره‌برداران کشاورزی در شهرستان بیرجند 89
- جدول 3-19: مساحت اراضی کشاورزی آبی و دیم و تعداد بهره‌برداران در شهرستان بیرجند 90

- جدول 3-20: وضعیت دامداری شهرستان بیرجند 90
- جدول 3-21: بهره‌برداران کشاورزی در شهرستان خوسف 91
- جدول 3-22: مساحت اراضی کشاورزی آبی و دیم و تعداد بهره‌برداران در شهرستان خوسف 91
- جدول 3-23: وضعیت دامداری شهرستان خوسف 92
- جدول 3-24: وضعیت معادن شهرستان بیرجند 92
- جدول 3-25: وضعیت مواد معدنی و استخراج سالیانه در شهرستان خوسف 93
- جدول 3-26: امکانات و خدمات موجود در شهرستان‌های بیرجند و خوسف 94
- جدول شماره 4-1: توزیع فراوانی اعضای شرکت تعاونی براساس سن آنان 98
- جدول شماره 4-2: توزیع فراوانی اعضای شرکت تعاونی براساس سابقه عضویت آنان 99
- جدول شماره 4-3: توزیع فراوانی اعضای شرکت تعاونی براساس تعداد افراد خانواده‌ی اعضا 100
- جدول شماره 4-4: توزیع فراوانی اعضای شرکت تعاونی براساس وضعیت تاهل اعضا 101
- جدول شماره 4-5: توزیع فراوانی اعضای شرکت تعاونی براساس میزان تحصیلات اعضا 101
- جدول شماره 4-6: توزیع فراوانی اعضای شرکت تعاونی براساس شغل اعضا 102
- جدول شماره 4-7: توزیع فراوانی اعضای شرکت تعاونی براساس شغل اعضا بعد از عضویت در شرکت تعاونی 103
- جدول شماره 4-8: توصیف پاسخ سؤال‌های مرتبط با وضعیت اقتصادی 104
- جدول شماره 4-9: توصیف پاسخ سؤال‌های مرتبط با وضعیت اجتماعی 105
- جدول شماره 4-10: توصیف پاسخ سؤال‌های مرتبط با رضایت 106
- جدول شماره 4-11: توصیف پاسخ سؤال‌های مرتبط با مؤلفه انگیزش 107
- جدول شماره 4-12: شاخص‌های گرایش مرکزی و پراکندگی متغیرهای تحقیق 111
- جدول شماره 4-13: بررسی متغیرهای تحقیق در شرکت تعاونی خوسف 112
- جدول شماره 4-14: بررسی متغیرهای تحقیق در شرکت تعاونی خراشاد 113
- جدول شماره 5-1: تاثیر فعالیتهای شرکت‌های تعاونی روستایی زنان بر بهبود وضعیت اقتصادی اعضا 117
- جدول شماره 5-2: تاثیر فعالیتهای شرکت‌های تعاونی روستایی زنان بر بهبود وضعیت اجتماعی اعضا 119

جدول شماره 5-3: نتایج تحلیل آماری مقایسه میانگین میزان رضایت اعضا از نحوه عملکرد شرکت های تعاونی روستایی زنان فعال در منطقه.....122

فهرست اشکال

- شکل 3-1: نقشه‌ی موقعیت منطقه‌ی مورد مطالعه در کشور 60
- شکل 3-2: نقشه‌ی زمین‌شناسی منطقه‌ی مورد مطالعه 61
- شکل 3-3: مدل رقومی ارتفاعی منطقه مورد مطالعه 64
- شکل 3-4: نقشه‌ی متوسط دما در منطقه مورد مطالعه 66
- شکل 3-5: نقشه‌ی متوسط بارش سالیانه در منطقه مورد مطالعه 67
- شکل 3-6: نقشه‌ی تراکم منابع آب در منطقه مورد مطالعه 74
- شکل 3-7: نقشه‌ی وضعیت خاک در منطقه‌ی مورد مطالعه 76
- شکل 3-8: نقشه‌ی پوشش گیاهی در منطقه مورد مطالعه 78
- شکل 3-9: موقعیت منطقه در استان خراسان جنوبی و کشور 81
- شکل 3-10: تقسیمات جغرافیایی منطقه مورد مطالعه 82
- شکل 3-11: نقشه‌ی پراکندگی سکونت‌گاه‌های روستایی در منطقه‌ی مورد مطالعه 87

فهرست نمودارها

- نمودار 3-1: وضعیت متوسط دما در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 به سانتیگراد 65
- نمودار 3-2: میانگین بارش ماهانه در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 67
- نمودار 3-3: میانگین تعداد روزهای یخبندان در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 68
- نمودار 3-4: میانگین آمار طولانی مدت تبخیر در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 69
- نمودار 3-5: متوسط درصد رطوبت نسبی در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 70
- نمودار 3-6: سرعت و جهت باد غالب در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 71
- نمودار 3-7: تعداد ساعات ماهانه در ایستگاه بیرجند دوره آماری 1361-1390 72
- نمودار 3-8: هرم سنی جمعیت شهرستان بیرجند در سال 1385 84
- نمودار 3-9: هرم سنی جمعیت شهرستان خوسف در سال 1385 84
- نمودار 3-10: توزیع جنسیتی سواد در شهرستان بیرجند 1385 85
- نمودار 3-11: توزیع جنسیتی سواد در شهرستان خوسف 1385 86
- نمودار شماره 4-1: توصیف متغیر وضعیت اقتصادی 108
- نمودار شماره 4-2: توصیف متغیر وضعیت اجتماعی 109
- نمودار شماره 4-3: توصیف متغیر رضایت 110
- نمودار شماره 4-4: توصیف متغیر انگیزش 111

فصل اول

کلیات تحقیق

مقدمه

توسعه، اساسی‌ترین مقوله مورد بحث جهان امروز است که در نتیجه رشد روز افزون دانش - های بشری در حال دگرگونی است. مفهوم واژه‌ی توسعه همانند سایر واژه‌های علمی از یک روند تکاملی و پویا برخوردار بوده است. توسعه به عنوان هدفی غایی در نظام برنامه‌ریزی دارای جایگاه ویژه‌ای است و در همه‌ی جنبه‌های زندگی انسانی تسری یافته است. امروزه دیگر توسعه معادل رشد اقتصادی نیست، زیرا توسعه جریانی چند بعدی است که در خود تجدید سازمان و سمت - گیری متفاوت کل نظام اقتصادی - اجتماعی را همراه دارد. توسعه‌ی پایدار که امروزه موضوع اصلی بحث محافل توسعه و برنامه‌ریزی است توسعه به اصالت دادن به روابط بوم شناسانه و روح همیاری اجتماعی و یکپارچگی نیازهای مادی و معنوی تأکید دارد (صرافی، 1377:148).

یکی از ابعاد توسعه پایدار، توسعه پایدار روستایی هست که توجه به این بعد مهم و اساسی است. از جمله اهداف توسعه پایدار روستایی، اهداف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و محیطی هستند. توسعه پایدار روستایی به عنوان یکی از بسترهای تعالی و رشد انسان، زمانی می‌تواند موفقیت‌آمیز باشد که با یاری و مشارکت همه گروه‌های اجتماعی و برای همه آنان صورت پذیرد. توسعه روستایی در واقع شکل‌گیری یک محیط مناسب با شخصیت و جایگاه انسان روستایی می‌باشد.

اگر نقش و جایگاه انسانی را به عنوان اساس و محور توسعه و توسعه روستایی بپذیریم، به‌طور منطقی باید نقش و جایگاه زن را نیز به عنوان نیمی از جمعیت انسانی جوامع در توسعه روستایی پذیرا باشیم (فال سلیمان و صادقی، 1392:141). برای سازماندهی مناسب زنان و توانمندی آنان در فرایند توسعه، برنامه‌ریزی و اقدامات اصولی مورد نیاز است که طلیعه‌ی آن در دنیا قابل مشاهده است (الوانی و ضرغامی‌فرد، 1380:64). توانمندی زنان یکی از اهداف توسعه‌ی روستایی است و به معنای افزایش شناخت و خود آگاهی، قابلیت اعتماد و گسترش آزادی انتخاب زنان توسط خودشان است (شادی طلب، 1384:54). از راهکارهای توانمندی زنان، ایجاد مشارکت در جامعه‌ی روستایی برای زنان است. ایجاد شرکت‌های تعاونی روستایی با اهداف مختلف در جهت بهبود وضعیت اقتصادی، اجتماعی و ... متشکل از جامعه‌ی زنان در اداره و مدیریت آنان، این هدف را محقق خواهد ساخت که زنان در جامعه دارای مشارکت فعال و همچنین از یک جایگاه اجتماعی بهتری برخوردار شوند. در واقع مشارکت زنان در شرکت‌های تعاونی روستایی، به معنی اهمیت بخشیدن به این قشر از جامعه برای ایفای نقش برجسته در توسعه و مشارکت فعال آنان در تصمیم‌گیری - هاست. مشارکت زنان در تشکّل و شرکت‌های تعاونی روستایی، در ساختار و جایگاه زندگی اجتماعی و اقتصادی آنها مؤثر است. در واقع شرکت‌های تعاونی روستایی زنان در تحقق توسعه از مهمترین نوع تشکّل اقتصادی - اجتماعی زنان محسوب می‌شود که در صورت تبیین اهداف و نحوه‌ی ساختار و کارکرد مطلوب، این قابلیت را دارد که به بسیاری از اهداف مورد نظر در توسعه روستایی جامعه‌ی عمل بپوشاند. فعالیت زنان در شرکت تعاونی علاوه بر ارتقای سطح نقش و آگاهی عمومی آنان، فرصت‌هایی نیز در ابعاد مختلف اشتغال، مشارکت، آموزش، تربیت و ... در توسعه روستایی بوجود خواهد آورد.

1-1 بیان مسأله

از اوایل دهه 1970 به بعد با تأکید کارشناسان بر توسعه‌ی یکپارچه‌ی روستایی و بدنبال آن نقش مشارکت روستائیان و بویژه زنان روستائی در روند توسعه، نحوه و دامنه‌ی فعالیت زنان در امور روستائی و بطور اخص فعالیت‌های کشاورزی به گونه‌ای مشهود مورد توجه قرار گرفته است، تا جایی که در حال حاضر این مقوله برای سازمان‌ها و برنامه‌ریزان امور توسعه، از اولویت خاصی برخوردار است. بر همین اساس مطالعات نسبتاً قابل توجهی طی این دوره درباره‌ی زنان روستائی و جایگاه اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و در یک کلام جایگاه عمومی آنان در توسعه‌ی همه جانبه در سطح بین‌المللی، ملی و منطقه‌ای (بویژه در کشورهای جهان سوم) صورت پذیرفته است. زنان روستائی علاوه بر اینکه حدود نیمی از جمعیت روستاها را تشکیل می‌دهند، به‌عنوان نیروی انسانی قابل توجه، نقش اساسی و تخصصی در تولید محصولات کشاورزی و غذایی و بطور کلی در فعالیت‌های مختلف رایج در روستا را دارند.

زنان 40 درصد از نیروی کار در بخش کشاورزی را تشکیل می‌دهند و 50% درصد از فعالیت‌های مربوط به تولیدات کشاورزی به وسیله آنان انجام می‌شود؛ در ضمن در تمام مراحل پرورش دام نقش بسزایی دارند و 75 درصد از تولیدات صنایع دستی کشور نیز در دست آنان می‌باشد (دانایی و آجیلی، 1384: 54). صاحب‌نظران معتقدند انجام فعالیت‌های حرفه‌ای روستائیان براساس همکاری و تعاون می‌تواند موجب ارتقای کارآیی و بهبود وضعیت اقتصادی آنان شود (انصاری، 1371: 52).

یکی از شاخص‌های توسعه‌ی اقتصادی-اجتماعی، مشارکت زنان و نحوه‌ی ایفای نقش آنان در ساختارهای اقتصادی است. شواهد موجود نشان می‌دهد زنان به ویژه در مناطق روستایی نقش عمده‌ای را در تولید محصولات گوناگون زراعی و دامی بر عهده دارند، به گونه‌ای که بدون کمک و مشارکت آنان به عنوان نیروی کار در مزارع رسیدن به توسعه‌ی کشاورزی امری غیر ممکن می‌باشد. اما با این حال به دلیل نوع جنسیت قادر به ورود تمامی عرصه‌های مشارکتی نیستند و رسیدگی به حقوق آنان در چند ساله‌ی اخیر تنها در حد حرف باقی مانده است و هیچ‌گونه بازتاب مؤثری در جامعه‌ی روستایی نداشته است. بنابراین در بحث مشارکت جویی موفق، جنس به عنوان متغیری موثر به حساب می‌آید (علوی تبار، 1379: 45).

در بحث زنان روستایی دو نگرش قابل تشخیص است: دسته‌ی اول که در آن محدودیت‌ها و موانع مشارکت زنان در رابطه‌ی با جنسیت تحلیل می‌شود که در این نگرش نظام حقوقی و ساختار ارزشی-اجتماعی جامعه مورد بحث است و نگرش دوم نظریه‌ی فمینیستی است و پیش‌شرط برنامه‌ی آن تغییر روابط بین مرد و زن و مبارزه با دنیای مردانه از طریق توانمندسازی و آگاه‌سازی زنان است و مشارکت زنان را حرکتی آگاهانه، آزاد و مسئولیت‌آور برای امور جامعه می‌داند (شادی طلب، 1382: 156).

از آنجایی که تعاونی‌ها سازمان یافته‌ترین نهاد روستایی محسوب می‌شوند و گردانندگان اصلی آن به‌عنوان نهادی خودجوش و مستقل از بخش دولتی، مردم ساکن در روستا هستند و بدون شک

نیمی از این جمعیت ساکن را زنان تشکیل می‌دهند، لذا بررسی میزان و ابعاد مشارکت فعال زنان در تعاونی‌های روستایی از لحاظ تدوین سیاست‌های توسعه‌ی روستایی و نقش این تعاونی‌ها در پیشبرد اهداف این سیاست‌ها حائز اهمیت خواهد بود. مدارک نشان می‌دهد که در اکثر کشورها، زنان روستایی که از لحاظ اقتصادی محرومند، می‌توان با حمایت و تشویق برانگیخت تا گروه‌هایی را پدیدآورند و هدایت کنند که به موجب آن درآمد خانواده و یا کارآیی فعالیت سنتی آنان افزایش یابد و به حمایت متقابل اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی جامعه و تعاونی منجر شود. نمونه‌هایی از سازمان‌های خدمات‌رسانی برای زنان روستایی وجود دارند که مقرون موفقیت بودند. همچنین هرگاه سازمان‌های زنان و حتی سازمان‌های مشترک مردان و زنان به خوبی انتظام پذیرد و در جهت رفع نیازهای محلی جریان یابد، خواهد توانست به برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران جامعه دسترسی پیدا کند. علاوه بر این، تجربه و آموزش و اعتمادی که در نتیجه‌ی عضویت در تعاونی و اداره گروه‌های محلی بدست می‌آید، اولین قدم برای وصول سیاست‌گذاری جامعه محسوب می‌شود (لمینک، 32:1375).

با توجه به مسائلی که ذکر گردید پژوهش حاضر به بررسی نقش شرکت‌های تعاونی روستایی زنان در بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی اعضاء، مطالعه‌ی موردی شرکت‌های تعاونی خوسف و خراشاد در استان خراسان جنوبی می‌پردازد. استان خراسان جنوبی دارای 17 شرکت تعاونی روستایی زنان می‌باشد که از این تعداد دو شرکت تعاونی روستایی زنان مورد بررسی قرار می‌گیرد که در خوسف و خراشاد واقع در استان خراسان جنوبی (شهرستان‌های بیرجند و خوسف) می‌باشند. شرکت تعاونی روستایی زنان خوسف در سال 1383 با 720 عضو و شرکت تعاونی روستایی زنان خراشاد نیز در سال 1383 با 278 عضو تأسیس گردید اهداف این شرکت‌ها شامل:

- 1- خرید و تهیه‌ی مواد و وسایل مورد احتیاج معیشتی و حرفه‌ای اعضاء در کلیه‌ی فعالیت‌های زنان روستایی است.
- 2- انجام عملیات جمع‌آوری، نگهداری، تبدیل، بسته‌بندی، حمل‌ونقل و یا فروش محصول اعضاء است.
- 3- انجام خدمات به منظور بهبود امور حرفه‌ای و یا زندگی اعضاء با همکاری سازمان‌های مربوطه.
- 4- بهره‌برداری جمعی و مشترک از اراضی ملکی یا استیجاری
- 5- تأمین اعتبارات و وام‌های مورد نیاز اعضاء با همکاری سازمان‌های مربوطه و ... می‌باشد.

2-1 اهمیت و ضرورت تحقیق

توسعه‌ی روستایی به منظور بهینه‌سازی ساختار اجتماعی- اقتصادی جامعه‌ی روستایی به منظور بهبود شرایط زندگی افراد جامعه روستایی و توانمندسازی آنان در روند توسعه‌ی ملی اعمال می‌شود و این مهم از طریق مشارکت مؤثر مردمی در فرایند توسعه امکان‌پذیر است. بنابراین هدایت مؤثر و ایجاد فضای مادی و فرهنگی به منظور شکوفایی استعدادها و مشارکت خلاق مردم روش عقلایی در زمینه تحقق اهداف روستایی است. بدین منظور نظام برنامه‌ریزی باید به گونه‌ای

طراحی شود که حجم گسترده‌ای از مشارکت مردم در کلیه سطوح و مراحل برنامه‌ریزی را مد نظر قرار دهد (میکانیک، 129:1385).

شرکت‌های تعاونی به عنوان وسیله‌ی سیاست توسعه، ملزم به انجام وظایف گوناگونی هستند، از نظر سیاسی موظف به شکوفایی حس مسئولیت در اعضاء می‌باشند و از نظر اجتماعی تجربی و شایسته برای تعلیم و تربیت افراد بوده و در طرز تفکر و رفتار مردم مؤثر واقع می‌گردند و از بروز عواقب نامطلوب و از هم‌گسستگی پیوندهای اجتماعی جلوگیری به عمل می‌آورند. به این ترتیب و با توجه به وظایف متنوع شرکت‌های تعاونی در کشور مسلم است که باید به ایجاد و یا تقویت بخش تعاونی در کشور اولویتی خاص داده شود و در چارچوب برنامه‌های اقتصادی سعی شود که به تحقق آرمان‌های تعاونی و رفع مشکلات و موانع مربوط اقداماتی صورت گیرد (قنبری، 37:1379).

در نظام طراحی‌شده‌ی اقتصاد جمهوری اسلامی که در اصول متعدد قانون اساسی مصوب 1358 و بازنگری آن در 1368 مطرح گردیده است، نقش تعاونی‌ها به صراحت ذکر شده و از جمله در اصل 44 این قانون، بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی، با برنامه‌ریزی منظم و صحیح، استوار گردیده است. بخش تعاونی شامل شرکت‌ها و مؤسسات تعاونی تولید و توزیع است که در شهرها و روستاها بر طبق ضوابط اسلامی تشکیل می‌شود.

مسئله‌ی اشتغال زنان به عنوان یکی از مسائل اجتماعی و اقتصادی، امروزه اهمیت فوق العاده‌ای یافته است، بویژه با توجه به ساختار جمعیت جامعه از نظر جنس و این‌که درصد بالایی از جمعیت فعال کشور را زنان تشکیل می‌دهند، در نظر گرفتن نقش‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آنان نیز لزوم برنامه‌ریزی دقیق جهت استفاده بهینه از امکانات، توانمندی‌ها و شکوفایی استعدادها بالقوه‌ی این افراد که مسئولیت پرورش نسل آینده را بر عهده دارد آشکار می‌نماید. تعاونی‌ها می‌توانند با ارتقای دانش و ظرفیت‌های علمی زنان، آنان را توانمند سازند، همچنین می‌توانند با آموزش اصول توسعه‌ی مشارکتی، تدریس روش‌های تصمیم‌گیری گروهی و پرورش اعتماد به نفس، به مخاطبان خود خدمت مؤثری بنمایند. با توجه به اصل عضویت اختیاری و آزاد در تعاونی‌ها هیچ‌گونه محدودیتی برای شرکت زنان روستایی در این سازمان‌ها وجود ندارد. زنان می‌توانند با داشتن سرمایه‌ی اندک در این تعاونی‌ها عضو شده و با گردهمایی در کنار یکدیگر علاوه بر عرضه تولیدات خود به صورت اقتصادی، آموزش‌ها و نهادهای مورد نیاز خود را نیز دریافت نمایند. تعاونی می‌تواند بستر مناسبی برای آموزش زنان در زمینه‌های مختلفی چون مرغداری، پرورش دام، صنایع غذایی و ... باشد؛ و نیز با برگزاری جلسات توجیهی، زنان را با قوانین و مقررات چگونگی گرفتن وام و سایر ادوات مورد نیاز از بانک‌ها آشنا نماید (دانایی، 52:1384).

گروهی نیز معتقدند که فعالیت در تعاونی‌ها بستر را برای به ثمر رسانیدن رشد شخصی و ارتقای توانمندی‌های ذهنی و فکری اعضاء مهیا نموده و موجب مشارکت فعال آنان در فعالیت‌های گروهی می‌گردد (طاهرخانی و دیگران، 116: 1383).

تشکیل تعاونی‌های مستقل زنان در تحقق توسعه از پایین، مهم‌ترین نوع تشکل اقتصادی - اجتماعی زنان محسوب می‌شود که در صورت تبیین اهداف و نحوه‌ی اجرای مطلوب این قابلیت را دارد که به بسیاری از اهداف مورد نظر در توسعه‌ی جامعه‌ی عمل بپوشاند. فعالیت زنان در تعاونی‌ها علاوه بر ارتقای سطح آگاهی عمومی جامعه، فرصتی پیش خواهد آورد که این افراد به سرمایه و مدیریت در زمینه اشتغال دست یابند (تاج ریزی، 84:1386).

3-1 اهداف تحقیق

هدف کلی:

بررسی نقش شرکت‌های تعاونی روستایی زنان در بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی اعضا (مطالعه‌ی موردی شرکت‌های تعاونی خوسف و خراشاد در استان خراسان جنوبی).

اهداف جزئی:

- شناسایی اهداف و نحوه‌ی عملکرد شرکت‌های تعاونی روستایی هدف در خراسان جنوبی.
- شناسایی وضعیت اقتصادی و اجتماعی اعضای شرکت‌های تعاونی روستایی هدف در خراسان جنوبی.
- بررسی نقش شرکت‌های تعاونی زنان در بهبود وضعیت اقتصادی اعضا.
- بررسی نقش شرکت‌های تعاونی زنان بر بهبود وضعیت شاخص‌های اجتماعی اعضا.
- بررسی میزان رضایت‌مندی اعضای شرکت‌های تعاونی زنان در مورد نحوه‌ی عملکرد آنان.

4-1 سؤالات اساسی تحقیق

- 1) نقش شرکت‌های تعاونی روستایی زنان مورد بررسی بر بهبود وضعیت اقتصادی اعضا تا چه میزان می‌باشد؟
- 2) نقش شرکت‌های تعاونی روستایی زنان مورد بررسی بر بهبود وضعیت اجتماعی اعضا تا چه میزان می‌باشد؟
- 3) از نظر شاخص‌های عملکردی کدامیک از شرکت‌های تعاونی روستایی زنان مورد بررسی وضعیت بهتری داشته‌اند؟

5-1 فرضیه‌های تحقیق

- 1) فعالیت‌های شرکت‌های تعاونی روستایی زنان بر بهبود وضعیت اقتصادی اعضا تأثیر مثبت داشته است.
- 2) فعالیت‌های شرکت‌های تعاونی روستایی زنان بر بهبود وضعیت اجتماعی اعضا تأثیر مثبت داشته است.